

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffman τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος ὑφηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Boehm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — Παν. Καλλιόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1932

ΠΕΡΙ ΠΕΙΘΟΥΣ

ὑπο ΡΑΦΑΗΛ ΔΗΜΟΥ

Ὅταν ἀναγιγνώσκομεν συγγράμμα τι πραγματευόμενον περὶ λογικῆς, ἔχομεν ἐνώπιόν μας τὴν εἰκόνα τοῦ ἐγκύριου συλλογισμοῦ ὡς κινήσεως ἀπὸ προϋποθέσεων ὀριστικῶς βεβαιωμένων πρὸς συμπέρασμά τι τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται αὐστηρῶς ἐν αὐταῖς. Ἄπαξ εἶνε ἔγκυρον, τὸ συμπέρασμα εἶνε πάντοτε ἔγκυρον καὶ διὰ πάντα νοῦν, ἢ δὲ μετάβασις ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως εἰς τὸ συμπέρασμα εἶνε ὑποχρεωτικὴ διὰ τὴν λογικὴν σκέψιν. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ γνώμη δὲν εἶνε βεβαία ἀλλὰ πιθανή, πάλιν ὁ βαθμὸς τῆς πιθανότητός της εἶνε βέβαιος. Ἡ διαδικασία αὕτη εἶνε τὸσον καθωρισμένη καὶ εὐθεῖα ὥστε τὸ νὰ πεισθῇ ἓνα λογικὸν ὄν ὑπὸ ἐνὸς ἄλλου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε πάντοτε πρᾶγμα σχετικῶς ἀπλοῦν. Ἐὰν ὁμως παρατηρήσωμεν πῶς συλλογιζόμεθα πραγματικῶς θὰ ἴδωμεν κατάστασιν ἐντελῶς διίφορον. Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα ἓνα ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος πρὸ τινῶν ἐτῶν εἶχεν ὀρισμένας πολιτικὰς πεποιθήσεις, λόγου χάριν ὅτι ἡ κυβέρνησις δεόν νὰ ἐπεμβαίη ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγότερον εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν πολιτῶν. Μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἐναντίον τῆς ἀπόψεως ταύτης φίλοι του θὰ ἀντέταξαν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα χωρὶς νὰ ἐπιδράσωσιν καὶ κατ' ἐλάχιστον ἐπ' αὐτοῦ. Τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀνέφερον οὗτοι διὰ νὰ ἀντικρούσωσι τὴν ἀποψίν του τοῦ ἐφαίνοντο εἴτε ἄνευ σπουδαιότητος εἴτε ἀφορῶντα ἄλλα θέματα. Πόθεν προέρχεται ἡ ἀσυμφωνία αὕτη μεταξὺ τῶν φίλων; Ἐνδεχόμενον τὸ ἐν ἐκ τῶν συζητούντων μερῶν νὰ μὴ ἐσκέπτετο λογικῶς· εἶνε ὁμως ἐξ ἴσου δυνατόν ἀμφοτέρω τὰ μέρη νὰ ἐκινουῖντο ὑπὸ λογικῶν σκέψεων. Ἴδου λοιπὸν ὅτι βλέπομεν τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα νὰ εἶνε πειστικά μὲν διὰ τὸ ἓν μέρος μὴ πειστικά δὲ διὰ τὸ ἕτερον. Τώρα ὁμως τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετέβαλε γνώμην. Συμβαίνει ἄρα γε τοῦτο διότι ἀπέκτησε μεγα-

λειτέραν πείραν ; "Οχι βέβαια, διότι οί ἄλλοι εἶχον ἐλκύσει ἔκτοτε τὴν προσοχὴν του ἐπὶ ὄλων τῶν σπουδαίων γεγονότων· τώρα τοῦ φαίνονται ταῦτα σπουδαῖα, ἐνῶ τότε δὲν τοῦ ἐφαίνοντο· συζητῶν δὲ τὸ αὐτὸ ζήτημα μὲ ἄλλους ἀντιπάλους, καταφεύγει τώρα εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ παλαιὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ τὸν ἐπηρεάσωσιν εἰς τὸ παρελθόν. Τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἐπιχειρήματα περέμειναν τὰ αὐτά, ἢ σημασία τῶν ἡμῶς μετεβλήθη δι' αὐτόν. «Εἶδε τὸ φῶς». Εἰς τὸν νοῦν του ὑπῆρχεν ἐξυπονοούμενον γενικόν τι πλαίσιον ἰδεῶν, ἀπόψεων, κριτηρίων· τοῦτο δὲ ἀκριβῶς τὸ πλαίσιον ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἄλλου. Ἐντὸς τοῦ προτέρου πλαισίου, αἱ σκέψεις αἱ ὑπεραμυνόμεναι τῆς κυβερνητικῆς ἐπεμβάσεως δὲν εἶχον καμμίαν πειστικὴν δύναμιν· ἐντὸς τοῦ νεωτέρου, τοῦναντίον, εὗρισκοντο ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν των. Κατὰ ταῦτα βλέπομεν ὅτι ὁ αὐστηρὸς συλλογισμὸς δὲν εἶνε οὔτε αὐστηρὸς, οὔτε ὑποχρεωτικὸς δι' ὄλους· λειτουργεῖ ἔχων ὀπισθὲν του ἓνα σύνολον ἀκαθορίστων ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐκδηλοῦνται ἀλλὰ προσλαμβάνουσι μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα ἀτομικῆς προελεύσεως.

Ὅμιλῶν περὶ πειθοῦς δὲν ἐννοῶ ἀπλῶς τὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας πείθομεν ἓνα ἄλλον· ἐννοῶ πρωτίστως τὴν πειθὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας, δηλαδή, τὸν ἔγκυρον τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου μορφώνομεν τὰς πεποιθήσεις μας. "Ἄς λάβωμεν ἓνα ἄλλο παράδειγμα.

"Ἄς ἐξετάσωμεν τὴν περίπτωσιν τοῦ φιλοσόφου ὁ ὁποῖος ἐν τῷ παρελθόντι εἶχε σαφεῖς γνώμας ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἠθικῆς—ἴσως νὰ ἦτο ἠδονιστὴς καὶ νὰ εἶχε διατυπώσει θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλαι αἱ δυναταὶ περιπτώσεις τοῦ ἀγαθοῦ νὰ ἐξηγοῦντο διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὴν ἀτομικὴν εὐχαρίστησιν. Σήμερον ὅμως δὲν εἶνε πλέον ἠδονιστὴς (ἐννοεῖται ὅτι καὶ τὸ ἀντίθετον εἶνε δυνατόν νὰ συμβῇ)· ἐὰν δὲ θελήσωμεν νὰ ἐρευνήσωμεν ποία ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς μεταβολῆς ταύτης, δὲν θὰ εὔρωμεν εὐκόλως τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημά μας, καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀκόμη. Ἴσως νὰ ἔλαβε γνῶσιν νέου τινὸς γεγονότος· τὸ τοιοῦτον ὅμως δυσκόλως ἀποτελεῖ ἐξήγητιν, διότι πάντοτε εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ δώσωμεν λόγον περὶ τῶν γεγονότων ἄρκει ἢ θεωρία ἡμῶν νὰ εἶνε ἄρκετὰ εὐρεῖα. Καὶ πράγματι, διατὶ νὰ παραδεχθῇ τὸ νέον γεγονός ἐν τῇ ὁλότητί του ἀντὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ εὔρη ἐξήγησίν τινα πρὸς ἀπόκρουσίν του ; Βεβαίως θὰ ὑπάρχει κάτι περισσότε-

ρον, κρυπτόμενον εἰς τὸ βάλδος, τὸ ὁποῖον νὰ ὀδηγῇ πρὸς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐρμηνείαν τοῦ γεγονότος. Ἴσως ὅμως καὶ νὰ μὴ ἐπρόκειτο περὶ νέου τινὸς γεγονότος ἀλλὰ μᾶλλον περὶ πράγματος πολὺ πλέον ἀκαθορίστου, λόγου χάριν περὶ μιᾶς μεταβολῆς ἐν τῇ γενικῇ καταστάσει τῆς νοοτροπίας του, ἢ περὶ δισταγμοῦ τινος ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν παλαιότερων μεθόδων ἐνδεχόμενον ἢ πολυχρόνιος σκέψις νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς εἶδος πείρας ἢ ὁποῖα νὰ τὸν ὠδήγησε πρὸς νέα μέτρα κρίσεως. Ἡ θεωρία τῶν ἡδονιστῶν ἀποκρούεται, καίτοι ἐξακολουθεῖ νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ δεδομένα — ἀπὸ τυπικῆς ἀπόψεως — ὅπως καὶ μέχρι τούδε. Καὶ οὕτω βλέπομεν τὴν κρίσιν, τὴν πειθῶ, τὴν βεβαιότητα νὰ ἐμφανίζονται ὡς ἐὰν νὰ ἦσαν ζήτημα ἀσταθμῆτων στοιχείων. Τὰ δεδομένα καὶ ἡ αὐστηρὰ ἀκολουθία — ἐφ' ὅσον εἶνε δυνατὸν νὰ διατυπωθῶσι ταῦτα δητῶς — ἀποτελοῦσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀπλῶς τὴν ἐξωτερικὴν πρόσοψιν τῆς κρίσεως, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ ἐργασία τοῦ συλλογίζεσθαι λαμβάνει χώραν κάπου ἄλλου. Αἱ μεταφυσικαὶ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι κεῖνται ὀπισθεν τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ καθορίζουσι τὴν ἰσχύν των, ὑπονοοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀποτελοῦσαι μίαν γενικὴν πνευματικὴν διάθεσιν ἢ ἓνα τρόπον ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων, ἀδιαφόρως ἐὰν τις εὐκόλως ἐπηρεάζεται ἢ δυσκόλως, ἢ ἐὰν πιστεύει μόνον εἰς τὴν παράδοσιν ἢ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν ἐννοῶ καθόλου νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἡ διανόησις δὲν εἶνε λογικὴ διαδικασία: ἐννοῶ ἀπλῶς ὅτι ἡ διανόησις δὲν λαμβάνει χώραν ὑπὸ τὸν τύπον αὐστηροῦς ἀκολουθίας, μὲ καθωρισμένα δεδομένα καὶ μὲ καθωρισμένας σχέσεις μεταξὺ αὐτῶν, φέρουσα εἰς ἀκάμπτως ὑποχρεωτικὰ συμπεράσματα.

Τὰ δεδομένα δὲν εἶνε φύσει τοιαῦτα ἀλλὰ θέσει· γίνονται δὲ τοιαῦτα μόνον ἐφ' ὅσον προσαρμόζονται εἰς τὸ πλαίσιον, τὸ ὁποῖον εἶνε καὶ αὐτὸ ἐν σύνολον δεδομένων ἀποτελούντων ἐν σχέδιον. Εἰς τὴν ἀρχὴν τὰ δεδομένα ταῦτα εἶνε ἀπλῶς στοιχεῖα τῆς πείρας. Πολὺ σπανίως συμβαίνει στοιχεῖον τι νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν: θὰ λαξευθῇ καὶ θὰ λειανθῇ, εἰς ἐξαιρετικὰς δὲ περιπτώσεις ἐνδεχόμενον καὶ νὰ ἀποβληθῇ. Φυσικά, ἕκαστον στοιχεῖον κέκτηται τὸ ἐνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως· ἔχει τὸν ἀποκαλούμενον «δ ο ξ ι κ ὸ ν» χαρακτῆρα· προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθῇ. Ἐπὶ πλέον ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀναπα-

ραγάγη ἑαυτοῦ· τουτέστι, ἕκαστον στοιχεῖον εἶνε ἐν σύμβολον τὸ ὁποῖον κέκτηται ὠρισμένας δοκιμαστικὰς ἐννοίας. Τὰ στοιχεῖα ὅμως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποτελέσωσι κοινωνίαν ἐν τῇ ἀκατεργάστῳ αὐτῶν μορφῇ διότι τόσον αὐτὰ ὅσον καὶ οἱ γόννοι των ἀντιμάχονται πρὸς ἀλλήλους. Ὑποθέσατε ὅτι προσπαθοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν εἰκόνα περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λόρδου Jim λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὸ πασίγνωστον διήγημα τοῦ Conrad· κατ' αὐτὸ ὁ λόρδος Jim ἐγκατέλειπεν ἕνα πλοῖον τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐβυθίζετο ἀφήσας τοὺς δυστυχεῖς μαλαισίους εἰς τὴν τύχην των. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο ἀποτελεῖ ἐνδειξιν ἀνανδρίας. Ἡμεῖς ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ὁ λόρδος Jim ἦτο εὐθύς, ὁρμητικός, μὲ πολὺ ἀνεπτυγμένον τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς — ἀρεταὶ αἱ ὁποῖαι καθόλου δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἀνανδρίαν· γνωρίζομεν ἐπὶ πλεόν ὅτι βραδύτερον ὁ λόρδος Jim ἀντεμετώπισε μεγάλους κινδύνους ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἰθαγενεῖς, καὶ εἰς τέλος τῆς ζωῆς του ἐξέθεσεν ἑαυτὸν εἰς βέβαιον θάνατον. Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι τὸ γεγονός ὅτι ἐγκατέλειπε τὸ πλοῖον θὰ ὤφείλετο εἰς εἰδικὰς τινὰς περιστάσεις ξένας πρὸς τὸν κανονικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Οὕτω εὐρίσκομεν τὸν τρόπον νὰ δώσωμεν ἐξήγησιν ἐπιτρέπουσαν νὰ ἀποκρούσωμεν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνανδρίας ὅπως αὕτη ὑπεδεικνύετο ὑπὸ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ πλοίου, καὶ νὰ διατηρήσωμεν ἀκεραίαν τὴν ἐντιμότητά του, τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς κτλ. Ἡ διαδικασία τοῦ νὰ ἀποτελεσθῇ κοινωνία ἐκ τοῦ ὄχλου τούτου τῶν στοιχείων τῆς πείρας εἶνε ἔργον τῆς ἀνατροφῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐν ἕκαστον ἐκ τῶν στοιχείων ὑποχρεοῦται νὰ ὑποστῇ μεταβολὴν ἐν τῷ συμφέροντι τοῦ ὄχλου. Δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὡς ἀπόλυτα, ἢ ὡς ἀκαμπτα ἄτομα τὰ ὁποῖα μόνον νὰ συγκρούωνται δύνανται μεταξύ των· εἶνε ῥευστά, δυνάμεις μᾶλλον ἢ πραγματικότητες, χωρὶς νὰ ἔχωσι καθωρισμένην φύσιν πρὶν ἢ ἀποτελέσωσι μέρος τῆς κοινωνίας. Ἡ δὲ φύσις αὐτῶν οὐδέποτε καθορίζεται τελειωτικῶς διότι καὶ ἡ κοινωνία ποτὲ δὲν φθάνει εἰς ὀριστικὴν τελείωσιν. Ἡ αἴρεσις (hétérisie) τῶν ἀκάμπτων δεδομένων εὐρίσκεται εἰς τὴν ῥίζαν τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀυστηρότητος τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀλλὰ τὸ νὰ ἀρνούμεθα ὅτι τὰ δεδομένα εἶνε ἀκαμπτα δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι ὑποστηρίζομεν ὅτι εἶνε ἀπολύτως ἀκαθόριστα, δυνα-

μενα να εξαναγκασθῶσιν ὑπὸ τοῦ γενικοῦ σχεδίου να ἀναλάβωσιν οἴαν-
 δήποτε μορφήν ἢ σχῆμα. Ἡ πείρα εἶνε πείσμων· ποτὲ δὲν εἶνε ἐντελῶς
 λογική· ὅποιαδῆποτε καὶ ἂν εἶνε ἢ ἐπ' αὐτῆς ἐργασία τοῦ νοῦς, πάν-
 τοτε ἢ πείρα διατηρεῖ ἐν ἀκατέργαστον καὶ αὐθαίρετον στοιχεῖον.
 Ἄλλ' οὔτε καὶ τὸ γενικὸν σχέδιον εἶνε ἀκαμπτον· δὲν εἶνε γὰρ καθ'
 ἑαυτὸ περισσότερον ὠρισμένον ἀπὸ τὰ δεδομένα· τὸ γενικὸν σχέδιον
 μεταβάλλεται ὑπὸ τῆς πείρας, ὅπως καὶ ἡ πείρα μεταβάλλεται ὑπὸ τοῦ
 σχεδίου. Ὅπως θὰ ἀναφέρω κατωτέρω, ἡ ἀρχικὴ ἐννοια ἑνὸς στοι-
 χείου τῆς πείρας εἶνε παράγων ἀσκῶν σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς
 τύχης θεωρίας τινός. Ἐὰν ἔχωμεν δύο ἢ τρεῖς θεωρίας περὶ τῶν αὐτῶν
 πραγματικῶν γεγονότων, τί εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποφασίζει ὅτι ἡ
 μία ἐξ αὐτῶν εἶνε ἔγκυρος ἀποκλειομένων τῶν λοιπῶν; Ἄς ὑποθέσω-
 μεν ὅτι καὶ αἱ τρεῖς «ἐξηγουῦσι» ἐξ ἴσου καλῶς τὰ γεγονότα. Ἀλλὰ
 δὲν εἶνε ἀρκετὸν μία θεωρία να ἐξηγῆ τὰ γεγονότα· ἀπαιτεῖται να εἶνε
 καὶ ἀληθής. Πολλοὶ κόσμοι εἶνε δυνατοὶ καὶ μόνος εἷς εἶνε ὁ ἐκλεκτός·
 τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν εἶνε λογικὸν γεγονός, τὸ δὲ ζήτημα ποῖος ἐκ τῶν
 πολλῶν κόσμων εἶνε πραγματικὸς δύναται να λυθῆ μόνον διὰ τῆς πα-
 ρατηρήσεως, Ἡ συμβολὴ τῆς πείρας εἰς τὴν γνῶσιν εἶνε τὰ γυμνά γε-
 γονότα. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι δὲν εἶνε ἀρκετὸν μία θεωρία να ἐξηγῆ
 τὰ γεγονότα, εἶνε ἀνάγκη ἐπίσης να τὰ ἐκφράζῃ, τοῦτέστι να διατηρῆ
 ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τὸ «δοξικόν» στοιχεῖον τῆς πείρας.

Ὁ αὐστηρὸς συλλογισμὸς ἀφορᾷ μόνον τὸ στάδιον ἐκεῖνο τῆς δια-
 νοήσεως κατὰ τὸ ὁποῖον τὰ στοιχεῖα ἔχουσιν ἤδη ὑποστῆ τὴν βάσανον
 καὶ ἔχουσι μεταβληθῆ εἰς δεδομένα, ἐνῶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατόν
 να ἀποκαλέσωμεν τὸ «ὄργανικῶς διανοεῖσθαι» ἀφορᾷ τὸ στάδιον ἐκεῖνο
 τῆς σκέψεως κατὰ τὸ ὁποῖον τὰ δεδομένα εὐρίσκονται ἐν τῷ γίνεσθαι.
 Ἡ διανόησις λαμβάνει χώραν οὕτως εἰπεῖν ἐντὸς στερεοῦ περιβάλλον-
 τος· ὅπισθεν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ «αὐστηροῦ συλλογισμοῦ» εὐρίσκεται ἡ
 τρίτη διάστασις ἑνὸς «ὄργανικοῦ διαλογισμοῦ». Ἐχομεν τὴν τάσιν να
 θεωρῶμεν τὸ λογικῶς σκέπτεσθαι ὡς εἶδος ἀριστοτελικῆς καθαρᾶς
 μορφῆς, κενῆς περιεχομένου, ἡ ὁποία βασανίζει τὰς παρατηρήσεις ἀπὸ
 τῆς ἀπόψεως τυπικῶν ἀρχῶν. Πράγματι ὅμως ὁ νοῦς ἐπιλαμβάνεται
 τοῦ ἔργου του ὠπλισμένος μὲ ὅλην του τὴν πείραν καὶ ὅλας του τὰς
 πεποιθήσεις. Τὸ καθ' ἕκαστον ἐξαφανίζεται ἐντὸς τοῦ συνόλου. Τὸ σκέ-

πτεσθαι εἶνε διαδικασία κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς κινεῖται μὲ ὄλην τὴν προηγουμένην ἱστορίαν πρὸς γνωστικὸν μέλλον· ἡ διαδικασία ὅμως αὕτη εἶνε δημιουργική· τὸ παρελθὸν δὲν κυριαρχεῖ τοῦ νέου εἰμὴ μέχρις ὠρισμένου τινὸς σημείου ἢ δὲ αἰτιότητος εἶνε μόνον ἀναδρομική, Ὁ Descartes ἐπίστευεν ὅτι, ἀφαιρῶν ἀπὸ τὸν νοῦν ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον του, θὰ κατώρθωνε νὰ τὸν καθαρίσῃ ἀπὸ πᾶσαν οἴανδήποτε προκατάληψιν διὰ νὰ ἐπιληφθῇ κατόπιν τούτου τῆς ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως μὲ μεγαλειτέρας ἐλπίδας νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει νοῦς κεχωρισμένος ἀπὸ περιεχόμενον ὅπως ἐπίσης ἔξω ἀπὸ τὸν νοῦν, τὰ δεδομένα εἶνε ἀκαθόριστα στοιχεῖα. Τὸ τοιοῦτον γίνεται καταφανὲς κατὰ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ μικροῦ παιδιοῦ· ὁ νοῦς τοῦ παιδιοῦ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ ἐνόσω ἢ κοινωνία δὲν τοῦ παρέχῃ στερεάν τινα οὐσίαν, ὑπὸ τύπον πεποιθήσεων, τὴν ὁποίαν νὰ δαγκώσῃ καὶ νὰ ἀφομοιώσῃ.

Ἴσως ὅμως ἐρωτήσῃ κανεὶς ἀνυπόμονος κριτής: «τί σχέσιν ἔχουν ὅλα αὐτὰ μὲ τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως; Σεῖς συζητεῖτε πῶς πράγματι σχηματίζομεν τὰς πεποιθήσεις μας, καὶ ἐκ τούτου ἀποπειροῦσθε νὰ ἐξαγάγητε συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾷ τὸ κῦρος τοῦ αὐστηροῦ διαλογισμοῦ. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ σύγχυσιν ὑπάρξεως καὶ κύρους, σύγχυσιν ψυχολογίας καὶ ἐπιστημολογίας». Ὅφειλω νὰ δηλώσω κατηγορηματικώτατα ὅτι ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἀσχολοῦμαι μὲ τὴν ἔγκυρον σκέψιν καὶ τὴν ἔγκυρον πειθῶ, μὲ τὸ πῶς ὀφείλει τὸ ἄτομον νὰ ἀποκτᾷ τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὄχι μὲ τὸ πῶς συνήθως τὰς ἀποκτᾷ. Οὐχ ἦντον ἐν τῇ ἐπιχειρηματολογίᾳ μου ἔλαβον ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ πῶς πράγματι λαμβάνει χώραν ἡ διανόησις καὶ ἰδοὺ ποῖοι εἶνε οἱ λόγοι τούτου: προσεπάθησα νὰ δείξω ὅτι ὁ λογικὸς τύπος: «τὸ α εἶνε ἀληθές, τὸ β προϋποθέτει τὸ α, ἄρα τὸ β εἶνε ἀληθές», δὲν ἔχει καμμίαν ἀπολύτως σημασίαν (τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ μέγα μέρος τῆς διανοήσεως), διότι οἱ ὅροι τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖ δὲν εἶνε δυνατοί, διότι καθωρισμένοι ἀτομικαὶ ἀλήθειαι καὶ αὐστηρῶς ὑποχρεωτικαὶ προϋποθέσεις εἶνε ἀδύνατον νὰ εὐρεθῶσιν ἐν τῷ σύμπαντι τούτῳ τοῦ συγκεκριμένου λόγου. Καὶ οὕτω ἡ συζήτησις δὲν εἶνε μεταξὺ ψυχολογικῶν διαδικασιῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ λογικῶν κανόνων ἀφ' ἑτέρου, ἀλλὰ μεταξὺ κανόνων συλλογισμοῦ οἱ ὁποῖοι εἶνε φανταστικοὶ καὶ τοιούτων οἱ ὁποῖοι ἔχουσιν

εφαρμογήν. Ἡ αὐστηρὰ λογικὴ εἶνε ἀνεφάρμοστος, ἡ δὲ μεταμόρφωσις αὐτῆς, διὰ τῆς νέας φιλοσοφίας τῶν μαθηματικῶν, εἰς περιγραφικὴν μελέτην τῶν συστημάτων ἀποτελεῖ φυσιολογικὴν ἐξέλιξιν.

Ὑπεστήριξα ἀνωτέρω ὅτι τὰ δεδομένα εὐρίσκονται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἓν γενικὸν σχέδιον. Διατί ὅμως δὲν εἶνε δυνατὸν ἡ σχέσις αὕτη νὰ εἶνε σχέσις αὐστηροῦς συνεπείας; Διότι οὔτε τὸ σχέδιον οὔτε τὰ δεδομένα στοιχεῖα, ὡς τοιαῦτα, εἶνε καθωρισμένα· καθορίζονται ἐφ' ὅσον καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ ἡ ἀμοιβαία αὐτῶν σχέσις διασαφηνίζεται. Καὶ πάλιν, ἡ βεβαιότης καὶ ἡ ἀπόδειξις ἐξαρτῶνται ἐκ κανόνων τοῦ συλλογίζεσθαι καὶ ἐκ κριτηρίων, ἀλλὰ τὰ κριτήρια τῶν πεποιθήσεων καὶ γνωμῶν δὲν ἀποδεικνύονται ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως, διότι αὐτὰ ταῦτα τὰ κριτήρια ἀποτελοῦσι καὶ τὰ κριτήρια τῆς ἀποδείξεως. Καὶ ὅμως ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲν ἔπεται καθόλου ὅτι ὁ νοῦς εἶνε ἄ-λογος Ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν δεδομένων καὶ τοῦ σχεδίου ἀποτελοῦσι λογικὴν βάσιν, ἔστω καὶ ἂν αὕτη δὲν εἶνε ἡ τῆς αὐστηροῦς συνεπείας. Οὔτε καὶ τὰ κριτήρια εἶνε αὐθαίρετα ἐκ τοῦ λόγου ὅτι δὲν εἶνε ἐν αὐστηρᾷ σημασίᾳ ἐπιδεικτικὰ ἀποδείξεως· ὑφίστανται τὴν βάσανον ἀπὸ μέρους αὐτῶν τούτων τῶν στοιχείων τὰ ὅποια ἐλέγχουσιν· ὑφίστανται τὴν βάσανον τοῦ χρόνου· ἔχουσι σημασίαν διὰ τὴν εὐρυτέραν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπανέλθωμεν βραδύτερον.

Ὅταν ἔδιδον τὴν ἀπάντησιν εἰς ἐνδεχομένην κριτικὴν ὅτι συνέχεον τὴν ἐπιστημολογίαν μὲ τὴν ψυχολογίαν, ἀνέφερον ὅτι ἡ διάκρισις ὄφειλε νὰ γίνῃ μεταξὺ δυνατῶν καὶ μὴ δυνατῶν κανόνων. Ἀνάλογος εἶνε ἡ διάκρισις μεταξὺ κανόνων τοὺς ὁποίους πιστεύει κανεὶς ἀκαδημαϊκῶς καὶ κανόνων τοὺς ὁποίους λαμβάνει σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ ἐφαρμόζει ἐν τῇ πρακτικῇ. Τὸ ζήτημα εἶνε ποίους κανόνας ἀναγνωρίζομεν ὡς ἔχοντας κῦρος καθ' ἣν στιγμὴν πράγματι καταγινώμεθα νὰ λύσωμεν προβλήματα καὶ ἀναζητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὸν David Hume ἐργαζόμενον εἰς τὸ βιβλίον του «Treatise on Human Nature»· οὗτος καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πίστις εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος δὲν ἔχει κῦρος καὶ ὅτι δὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ σκεπτόμεθα ὅτι, ἐὰν κτυπήσωμεν μίαν σφραῖραν τοῦ μπιλιάρδου μὲ μίαν ἄλλην, θὰ κινηθῇ ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν. Μεθ' ὅ διὰ νὰ διαλύσῃ τὴν μέλαγ-

χολίαν πὸν ἐπροκάλεσεν εἰς αὐτὸν ἡ σκεπτικιστικὴ αὐτὴ φιλοσοφία, φεύγει καὶ πηγαίνει νὰ παίξῃ μιὰ παρτίδα μπιλιάρδο. Εἶνε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι πράγματι ἐπίστευεν εἰς τὰς σκεπτικιστικὰς τοῦ θεωρίας; Κάτι τι παρόμοιον ἔχω κατὰ νοῦν: εἰς τὰ περὶ λογικῆς συγγράμματά μας ὁμιλοῦμεν περὶ αὐστηρᾶς συνεπειᾶς καὶ περὶ τοῦ εἰδικοῦ εἰς αὐτὴν νόμου τοῦ συλλογισμοῦ. Ὅταν ὅμως πραγματικῶς συλλογιζόμεθα καὶ κρίνομεν, χρησιμοποιοῦμεν ἐντελῶς διαφόρους κανόνας. Ποίους ἐκ τῶν δύο παραδεχόμεθα; Μία πεποιθήσις ἢ γνώμη εἶνε εἰλικρινῆς μόνον ὅταν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὴν ὑποστηρίξωμεν καὶ ἄπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας.

Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ σχετικὸν καὶ συναφὲς περιβάλλον ἀποτελεῖται ἀπὸ κάποιαν λανθάνουσαν φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα, τὰ στοιχεῖα ὄφειλον νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς ἓνα θεολογικὸν πλαίσιον· τὴν σήμερον ὀφείλουσι νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν περιβάλλον, ἢ δὲ σημερινὴ ἐποχὴ εἶνε, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῆς πεποιθήσεις, ἕξ ἴσου δογματικὴ ὅπως καὶ οἱ σοφοὶ τοῦ μεσαίωonos ὅσον ἀφορᾷ τὰς θεολογικὰς αὐτῶν προϋποθέσεις. Ὅχι μόνον τὰ στοιχεῖα ἀλλὰ καὶ τὰ γενικὰ σχέδια ἐπίσης εἶνε δυνατόν νὰ μεταρρυθμισθῶσι ἢ καὶ νὰ ἀπορριφθῶσι, καὶ τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους. Πρῶτον, ὅταν δὲν ἔχουσι τὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὴν αὐξάνουσαν πεῖραν. Μία θεωρία ὑποκύπτει ἐὰν δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ νώπῃ καὶ εὐκαμπτος· εἶνε πιθανὸν ὅτι καμμία θεωρία δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ διατηρηθῇ νώπῃ ἐπ' ἄπειρον. Τὰ στοιχεῖα ἀναπτύσσουσι μίαν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὰ ἀντίστασιν, πολλάκις ἀνάλογον πρὸς τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν· εἶνε τόσα πολλὰ ὥστε μόλις ὡς κατορθωθῇ, διὰ τῶν διδομένων ἐξηγήσεων, νὰ παραμερισθῶσι τινὰ ἐξ αὐτῶν, παρουσιάζονται νέα τοιαῦτα. Εἰς τὸ τέλος ἡ ἐπιμονὴ φέρει τοὺς καρπούς της, ἢ δὲ θεωρία ἀναιπαισθήτως κατατρίβεται ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς συσσωρευμένης δυνάμεως μικρῶν αἰτίων, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσον εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑποδείξωμεν ἀκριβῶς τὸν παράγοντα ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς θεωρίας. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ διακρίνωμεν κανένα ἄχυρον τὸ ὁποῖον νὰ ἦτο τὸ «τελευταῖον ἄχυρον». Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἓνα γενικὸν σχέδιον ἀνθίσταται εἰς τὸν θάνατον δεχόμενον νὸ μεταρρυθμισθῇ· τὰ σχέδια αὐξάνουσι· ἀλλὰ καὶ

τότε φαινομενικῶς μόνον τίθενται κατὰ μέρος διότι πράγματι τὰ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ ἄλλο εὐρύτερον σχέδιον. Μόνος ὅμως ὁ ἀριθμὸς δὲν ἀποφασίζει περὶ τῆς τύχης τῆς μάχης· ἡ στρατηγικὴ ἔχει ἐπίσης σπουδαιότητα· ἡ δὲ ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ πλαισίου γίνεται ταυτοχρόνως εἰς μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα σημεῖα, μὲ ἀποτέλεσμα ὅτι ἡ συνεκτικὴ αὐτοῦ δύναμις ἔξασθενίζει. Σημειωτέον ὅμως τὸ ἑξῆς : ἡ νικηφόρος δύναμις τῶν νέων στοιχείων προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ταῦτα σκιαγραφοῦσι νέον καὶ ἐπίσης πιθανὸν σχέδιον, ἱκανοποιητικώτερον ὅμως ἀπὸ τὸ ἐν χρήσει. Οὕτω κατὰ τελευταῖον λόγον εὐρισκόμεθα ἐνώπιον συγκρούσεως μεταξὺ σχεδίων. Ἡ πειθὴ δὲν εἶνε μηχανικὴ διαδικασίᾳ ἀλλὰ ζῶσα ἀνάπτυξις ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ στοιχεῖα ἀφομοιοῦνται βαθμιαίως, καὶ ἐν τέλει μετατρέπουσιν ἐκείνους ἀκριβῶς τοὺς ἰστούς οἱ ὁποῖοι τὰ ἀφομοιοῦσι· καὶ ὅπως κάθε ἀνάπτυξις οὕτω καὶ ἡ πειθὴ γίνεται ἀσυνειδήτως κατὰ τὸ μεγαλείτερον αὐτῆς μέρος.

Δεύτερον, ἓνα γενικὸν σχέδιον ἐνδεχόμενον νὰ καταπέση συνεπεῖα ἐσωτερικῆς ἔξαντλήσεως· τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν βάσανον τοῦ χρόνου. Δὲν εἶνε ἀρκετὸν νὰ σκεφθῶμεν μίαν θεωρίαν, εἶνε ἐπίσης ἀνάγκη νὰ λάβωμεν πείραν αὐτῆς, νὰ τὴν ζήσωμεν· εἶνε ἀνάγκη νὰ σχετισθῶμεν στενώτερον μὲ αὐτὴν ὡς μὲ φίλον, ἢ νὰ τὴν οἰκαιοποιηθῶμεν, ὅπως οἰκαιοποιούμεθα τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα ἑνὸς λαοῦ ὅταν ζῶμεν ἐν μέσῳ αὐτοῦ. Εἶνε δυνατὸν μία θεωρία, ἡ ὁποία ἐν ἀρχῇ μᾶς ἐκπλήττει καὶ μᾶς θαμβώνει νὰ μὴ κατορθώσῃ νὰ ἐπιζήσῃ τῆς βασάνου τῆς τριβῆς καὶ τῆς καθημερινῆς συντροφιᾶς· διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἔξαφανίζονται οἱ ἱστορικοὶ καὶ τυχαῖοι παράγοντες καὶ ἡ θεωρία ἴσταται γυμνὴ ἐνώπιον τοῦ νοῦ. Μία θεωρία ἔχει τὸ ἐξωτερικὸν καθὼς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς μέρος, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν τοῦτο μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλα τὰ πολυμερῆ αὐτῆς σιωπηρῶς ἐξυπνοούμενα καὶ τὰ σημεῖα ὅπου αὕτη συμπλέκεται πρὸς ἄλλας θεωρίας. Ὅλα αὐτὰ ὅμως βεβαίως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τὰ ἐκτιμήσῃ τις ἐκ πρώτης ὄψεως. Κοινός τις νοῦς εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ ἀνακαλύψῃ μίαν νέαν ιδέαν, ἀπαιτεῖται ὅμως ἓνα ἕκτακτον πνεῦμα διὰ νὰ συλλάβῃ τελείως ὅλας τὰς ἐν αὐτῇ περιλαμβανομένας ιδέας. Εἶνε οὕτω δυνατὸν ἡ βάσανος τοῦ χρόνου νὰ σημαίνῃ ὅτι μία θεωρία, ἡ ὁποία ἔμεινε σχεδὸν ἀπαρατήρητος ὅταν τὸ

πρωτον ἐπαρουσιάσθη, ἔγινε βραδύτερον κυριαρχοῦσα ἔννοια ὅταν κατηννοήθη πλήρως ἢ σημασία αὐτῆς.

Εἰς τὰ μέγρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἔτονίσαμεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ γενικοῦ καὶ συνολικοῦ σχεδίου ἐν τῇ λογικῇ διαμορφώσει τῆς πεποιοθήσεως ἕξ ἴσου σημαίνων εἶνε καὶ ὁ παράγων τῆς ζωηρότητος ἐν τῇ ἀντίληψει καὶ τῇ ἀναπαράστασει. Σᾶς συνέβη ποτὲ νὰ λάβητε ἰδίαν πείραν ἐκείνου τὸ ὁποῖον θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀποκαλέσω *τελείαν κατανόησιν* μιᾶς ιδέας ; Ὁ Α. ἀνέγνωσε τὸν Kant του πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς σπουδαστής· ἦτο ἐπιμελὴς καὶ ἐμάνθανε καλὰ τὸ ὑλικόν του· μάλιστα ἦτο πεπεισμένος ὅτι τὸ κατεῖχε καλῶς. Βραδύτερον ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ ὠρισμένα προβλήματα τῆς γνώσεως τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ζωῆς ἢ διανοήσεως· τὸν ἐβασάνιζον καὶ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ τὰ ἀντιμετωπίσῃ· ἤρχισε λοιπὸν νὰ τὰ σκέπτεται ἀναδρομικῶς μέχρις ὅτου εὔρεν ὅτι συνέπιπτον πρὸς τὰς συζητήσεις τοῦ Kant· τότε διὰ μιᾶς ἔσχε ζωηρὰν τὴν ἔννοιαν τῆς κατανόησεως, καὶ τὸ αἶσθημα ὅτι τώρα μόλις ἤρχισε νὰ τὸν ἐννοῇ. «Αὐτὸ λοιπὸν ἐννοοῦσε ὁ Kant, καὶ ἐγὼ δὲν τὸ εἶχα καταλάβει· ἢ μᾶλλον τὸ ἤξευρα ἀλλὰ δὲν εἶχα σαφῆ ἀντίληψιν αὐτοῦ». Ἡ τελεία κατανόησις ἰσοδυναμεῖ πρὸς πραγματικὴν καὶ ἀληθῆ πείραν ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἔχομεν ἀντίληψιν ἐνὸς δεδομένου τῆς πείρας, ἢ μιᾶς ιδέας, ἢ ἐνὸς προβλήματος ὡς πραγματικῶν. Συνήθως περιορίζομεν τὴν ἔννοιαν τῆς πείρας εἰς τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις· καὶ ὅμως ἡ τοιαύτη πείρα εἶνε πολλάκις ἀδρανὴς καὶ συνεπῶς ἔστερημένη σημασίας ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἀληθῆς διάνοησις εἶνε διαδικασία, εἶνε κίνησις τῆς διανοίας προκαλουμένη ὑπὸ τῆς νωπότητος τῆς ἀντίληψεως· μία πείρα ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει ὁρμήν, ἢ ὁποῖα εἶνε ἀπλῶς κατοχὴ καὶ ὄχι ἐνέργεια, δὲν παίζει κανένα ῥόλον ἐν τῇ ζωῇ τῆς λογικῆς σκέψεως. Ἡ τελεία κατανόησις εἶνε δυνατὸν νὰ συμβῆ ἀμέσως, ὅταν τὸ γεγονὸς εἶνε ὀφθαλμοφανές, ἢ ἐμμέσως διὰ τῆς συσχετίσεως αὐτοῦ πρὸς πρόβλημά τι, ἢ πρὸς γενικωτέραν τινὰ ἀποψιν, ἢ φράσιν τινὰ τῆς ζωῆς ἐμποιήσασαν ζωρὰν ἐντύπωσιν. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον πολλάκις τοιοῦτου εἴδους συζητήσεις εἶνε περιττὴ καὶ ἀσκοπος, εἶνε ὅτι ὁ εἷς βλέπει ἓνα πράγμα ζωηρῶς ἐνῶ ὁ ἄλλος ὄχι. Ἡ ἀναπαράστασις εἶνε διαδικασία διὰ τῆς ὁποίας προσδίδεται ζωηρότης· ἀποτελεῖ τὴν παρουσίαν μιᾶς ἀπόψεως κατὰ τρόπον τοιοῦτον ὥστε νὰ καθίσταται πραγ-

ματικότης διὰ τὸ πολὺ κοινόν. Λέγουσι συνήθως ὅτι τὸ ἐπιχείρημα εἶνε ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἡ πείρα ἑνὸς ἀτόμου καθίσταται κοινὸν κτῆμα· πράγματι ὅμως, ἓνα ἐπιχείρημα ἔχει πολὺ ὀλιγωτέραν πειστικὴν δύναμιν ἀπὸ τὴν ζωηρὰν ἀναπαράστασιν πείρας τινος. Ἡ ἀπαρίθμησις ὅλων τῶν κυρίων σημείων τῶν μαρτυρούντων ὑπὲρ θεωρίας τινὸς καὶ κατὰ τῶν ἐναντίων θεωριῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ ποτέ· εἶνε κατὰ πολὺ ἀποτελεσματικώτερον νὰ ἐκθέσῃ κανεὶς μίαν ἀπόψιν μὲ ὅλα τῆς τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα καὶ ὅλας τὰς ἐν αὐτῇ περιεχομένας συνεπείας καὶ νὰ σταματήσῃ· μόλις μετὰ τὸ πέρας τοῦ σταδίου τούτου ἀποκτῶσι σπουδαιότητα τὰ ἐπιχειρήματα.

Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα μίαν περίπτωσιν ὅπου ζήτημα δὲν εἶνε ἡ ἀπόδειξις ἀλλὰ τὸ τί ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν, τοῦτέστι ζήτημα ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα κριτήρια, τὰς τελευταίας ἀξίας, τὰς τελευταίας προϋποθέσεις. Κατὰ τί εἶνε δυνατὸν νὰ ὠφελήσῃ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ ἐπιχείρημα; Ὅποιαν χρησιμότητα ἔχει ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις διὰ τὸν μυστικοπαθῆ ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ἡ αἴσθησις εἶνε ἡ ὁδὸς τῆς πλάνης; Ἡ, ὁποῖαν ἐπιρροὴν θὰ ἐξασκήσωσιν ἐπιχειρήματα στηριζόμενα εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν ὁποῖον ἡ αὐθεντία—καὶ ὄχι ἡ λογικὴ—ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν πεποιθήσεών του; Βεβαίως τὰ ἐπιχειρήματα θὰ εἶνε ἐντελῶς ἄχρηστα διότι δὲν ὑπάρχει κοινὸν πεδῖον. Ἡ ἀναπαράστασις θὰ εἶνε ὁ μόνος τρόπος, ἀλλὰ ἀνάγκη νὰ τὴν λάβωμεν μὲ σημασίαν εὐρυτέραν ἀπὸ τὴν τῆς ζωηρᾶς παραστάσεως. Εἰς τὸν μυστικοπαθῆ ἢ τὸν πιστεύοντα εἰς τὴν αὐθεντίαν εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ κάμῃ ἐντύπωσιν, εἰάν κατ' ἀρχὴν τοῦτο εἶνε δυνατὸν, ἢ παρατήρησις καὶ ἐξέτασις μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως ἐφ' ὅσον δι' αὐτῆς διαγράφεται νέος τρόπος ζωῆς, ἢ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἐστίαν πολιτισμοῦ, ἢ τὴν κινητήριον δύναμιν ἑνὸς κόσμου. Θὰ ἔχωμεν τότε τὴν σύγκρισιν μεταξὺ δύο κόσμων. Ὁ ἀντίπαλος μεταφέρεται οὕτω εἰς τὸ περιβάλλον ἐκεῖνο ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἢ ἐν λόγῳ ἰδέα ζῆ καὶ εὐρίσκει ἐφαρμογὴν· ζητεῖται ἀπ' αὐτὸν νὰ ἐκφέρῃ κρίσιν καὶ νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος βασίζεται ἐπὶ τῆς ὑπὸ συζήτησιν ἀπόψεως, ἀφοῦ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ κινήσει του. Πρόκειται περὶ κρίσεως, διὰ τῆς ζωῆς, ἐπὶ σημείου ἀφοροῦντος τὴν ζωὴν. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ τὴν προσφυγὴν πρὸς τελευταίαν τινὰ ἀξιολογικὴν ἔννοιαν βασι-

ζομένην ἐπὶ τῆς πλήρους ἐνσωματώσεως μιᾶς ἰδέας. Διότι κατὰ τελευταῖον λόγον, ἡ ζωηρότης ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀξίας, τῆς σημασίας, τῆς σπουδαιότητος.

Ἔως τώρα διεκρίναμεν τρεῖς διαφόρους ἐπὶ τῆς λογικῆς στηριζόμενας βάσεις τῆς πεποιθήσεως: τὰ κριτήρια ἢ τὴν μέθοδον τῆς κρίσεως, τὸ γενικὸν σχέδιον ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὰ δεδομένα, καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς ἀντιλήψεως.

Εἶνε ἀναμφίβολον ὅτι εἰς τὴν οὕτω ἐννοουμένην λογικὴν σκέψιν μετέχει καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον. Ἡ ζωηρότης εἶνε πεῖρα τοῦ καθ' ἕκαστον ἀτόμου· εἶνε κάτι τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐκτιμηθῇ χωρὶς καὶ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὠρισμένον «τόδε», ἢ νὰ λάβῃ τὴν μορφήν ἐγνοίας. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι ἡ ὑποκειμενικότης εἶνε τὸ φρόνητρον ὁποῖον τὸ ἐθεώρει μέχρι τοῦδε ἡ ἐπιστημολογία. Ἡ γνῶσις εἶνε ἀνθρωπίνη ἐνέργεια [ἔχουσα κῦρος, καὶ ὡς τοιαύτη ἀναποφεύκτως θὰ περιλαμβάνῃ τόσον τὴν ὑποκειμενικὴν ὅσον καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν φάσιν, πᾶς δὲ ἀποχωρισμὸς τῶν δύο τούτων θὰ ἀποτελεῖ πρᾶξιν αὐθαίρετον καίτοι χρήσιμον εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις. Ἀφοῦ ἐχαράξαμεν ὡς τὸ ἰδεῶδες τοῦ λογικῶς σκέπτεσθαι τὴν σαφῆ καὶ εὐκρινῆ διανόησιν ἢ ὁποῖα φθάνει εἰς τὴν βεβαιότητα διὰ κανονικῶν συλλογισμῶν ἐκ προφανῶν προϋποθέσεων, ὅταν κατόπιν τούτων ἀνακαλύψωμεν ὅτι ἡ πεποίθησις δὲν εἶνε ἀπηλλαγμένη τῶν περιπετειῶν τῆς ἐν τῷ χρόνῳ ὑπάρξεως, ὅτι εἶνε σχετικὴ καὶ μεταβάλλεται, ἐνδεχόμενον νὰ καταλήξωμεν, ἐσπευσμένως πως, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διανόησις εἶνε ἄ-λογος (μὴ λογική). Ἀλλὰ τὸ νὰ παραιτηθῶμεν τοῦ ἰδεώδους τοῦ Καρτεσίου δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ περιπέσωμεν εἰς τὸν σκεπτικισμόν: ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι μορφαὶ λογικότητος ἐκτὸς τοῦ τύπου τῶν μαθηματικῶν. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ Καρτεσίου εἶχε λάβει ὡς πρότυπόν του τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα ὅμως παρητήθησαν πλέον τῆς ἐγνοίας τῶν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποδεδειγμένων προϋποθέσεων· κατ' οὐσίαν μάλιστα τὴν σήμερον τὰ μαθηματικά δὲν περιέχουσι πλέον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποκαλοῦμεν πεποίθησιν. Καίτοι ὅμως ὁ μαθηματικὸς διδάσκαλος ἤλλαξε, ὁ φιλοσοφικὸς μαθητὴς ἐπιμένει νὰ ἀκολουθῇ τὰς παλαιὰς ἀτραπούς. Ἡ ψυχολογικὴ ρίζα διὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀπολύτου βεβαιότητος θὰ ἦτο προφανῶς ὁ φόβος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀσφαλείας τόσον διὰ τὰς

σκέψεις ὅσον καὶ διὰ τὰς πράξεις· διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ νοῦς κατέφυγεν εἰς πρώτας ἐκ τῶν προτέρων δεδομένας ἀρχάς, ἢ εἰς τὰ θεολογικὰ δόγματα, ὡς εἰς ἀκλονήτους βάσεις τῆς διανοήσεως. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἐκ προθέσεως ἀπαφεύγομεν νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις ἐπὶ θεωρίας τινὸς δὲν προσδίδει εἰς αὐτὴν καμμίαν βεβαιότητα.

Ὁ νοῦς εἶνε ταυτοχρόνως καὶ ἀφηρημένη μορφή καὶ συγκεκριμένον συμβεβηκός· εἶνε γενικόν τι ἐρριζωμένον ἐντὸς τοῦ καθ' ἕκαστον· δὲν εἶνε μηχανισμός ἀλλὰ ζῶσα ἀνάπτυξις, αὐτὴ δὲ αὕτη ἢ ἀστάθεια τῆς πεποιθήσεως ἐκφράζει τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὡς ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πεποίθησις εἶνε λογικὸν προϊόν ἀκριβῶς διότι ποτὲ δὲν εἶνε δογματικῶς βεβαία.

Ἐπάρχει ὅμως ἐν ὁρισμένον πεδίον τῆς σκέψεως ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ἀσθηρότης τῶν συλλογισμῶν φαίνεται κυριαρχοῦσα, καὶ τοῦτο εἶνε ἡ ἐπιστήμη, ἰδίᾳ δὲ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Εἰς αὐτὰς φαίνεται ὅτι κατορθώνομεν νὰ ἐπιτύχωμεν χειραφέτησιν ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὴν μεγίστην δυνατὴν προσέγγισιν πρὸς σαφῆ καὶ εὐκρινῆ διανόησιν. Καὶ ὅμως θὰ ἦτο σφάλμα εἰς ἐνομίζομεν ὅτι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὁ συλλογισμὸς εἶνε ἀνεξάρτητος διαδικασία εἰς τὴν ὁποίαν εἶνε ἐστερημένον σπουδαιότητος τὸ γενικὸν περιβάλλον· ὁ ἐπιστημονικὸς συλλογισμὸς ἔχει κύρος μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου ὁρισμένων γενικῶν ἰδεῶν, ὁποῖαι εἶνε ἡ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῆς ἕλης, ἢ τῆς ὑπάρξεως μέτρον τινὸς τάξεως ἐν τῇ φύσει, καὶ ἡ τοῦ κύρους τῶν ποσοτικῶν μεθόδων. Οὕτω, ἐπὶ παραδείγματι, ὡς ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις εἶνε ἀνίσχυρος ἀπέναντι τοῦ μυστικοπαθοῦς ὁ ὁποῖος ἀποκρούει τὴν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν. Καὶ ἐν αὐτῷ ἀκόμη τῷ πεδίῳ τῆς ἐπιστήμης, τὰ δεδομένα αὐτῆς δὲν εἶνε αἱ ἀκριβῶς καθωρισμένα ἀτομικὰ ὄντοτες ὅπως συνήθως τὰς ὑποθέτομεν· εἶνε ῥέοντα, ἀκαθόριστα, ὑφιστάμενα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιβάλλοντος. Διὰ τὸν φυσικόν, αἱ εἰκόνες τῶν ὄνείρων εἶνε ψευδαἰσθήσεις (καίτοι διὰ τὸν μυστικοπαθῆ εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ ἀποτελῶσι τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν τῆς πραγματικότητος) διότι δὲν συνάδουσι πρὸς τὴν τάξιν τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ σχεδίου.

Τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης φαίνεται νὰ ἔχωσι τὸν χαρακτῆρα τῆς βεβαιότητος διότι ἡ ἐπιστήμη παραδέχεται ἀνεπιφυλάκτως τὰς γενικὰς

προϋποθέσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζονται τὰ πορίσματα ταῦτα. Ὅπως ὅλοι οἱ εἰδικοί κλάδοι, οὕτω καὶ ἡ ἐπιστήμη ἔχει τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ἀπομακρύνει πᾶν ὅ,τι εἰς τὸ πεδίον της εἶνε πραγματικῶς ἀμφίβολον: ἀρνεῖται τοὔτέστιν ἀπολύτως νὰ τὸ ἐξετάσῃ ὡς πρόβλημα ἀλλὰ παραδέχεται αὐτὸ εὐθύς ἀρχῆς ὡς βέβαιον.

Ὅπωςδὴποτε παραμένει τὸ γεγονὸς ὅτι, δεδομένων ἅπαξ τῶν γενικῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς παρατηρήσεως, ὁ συλλογισμὸς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ εἶνε ἀρκούντως αὐστηρὸς καὶ μὲ καθολικὸν κῦρος. Εἶνε λοιπὸν, κατὰ ταῦτα, ἐσφαλμένα ὅσα προηγουμένως ἐξεθέσαμεν περὶ τῆς λογικῆς σκέψεως; μήπως περιεγράψαμεν τὸν συλλογισμὸν ὡς λαμβάνει χώραν μόνον εἰς πεδία γνώσεως τὰ ὁποῖα δὲν ἔφθασαν ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς ὠριμότητος; Ἡ ἀπάντησις εἶνε ὅτι ἡ ἐπιστήμη πληρῶνει διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὰ πορίσματά της. Ἐν τῷ ὁργανικῶς διανοεῖσθαι τὸ γενικὸν σχέδιον πρὸς τὸ ὁποῖον σχετίζονται τὰ δεδομένα εἶνε καθ' ὅλα πεπληρωμένον μὲ περιεχόμενον· ἐν τῇ ἐπιστήμῃ δὲν ἔχομεν παρὰ τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν μιᾶς γενικῆς τάξεως. Ἐν τῇ πείρᾳ, ἡ ἐπιστήμη λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ἐκείνην μόνον τὴν πλευρὰν ἢ ὁποῖα εἶνε κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς παρατηρητὰς ὑπὸ ὠρισμένας περιστάσεις. Ἡ ποιότης τῆς ζωηρότητος μετατρέπεται εἰς ποσοτικὸν στοιχεῖον· ἐν δεδομένον προτιμᾶται ἀπέναντι ἑνὸς ἄλλου ἐὰν εὐρίσκειται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς περισσότερα δεδομένα. Ἡ αὐστηρότης τῆς διανοήσεως ἐπιτυγχάνεται ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς πραγματικῆς ἀληθείας. Ἡ μαθηματικὴ μέθοδος ἀποδίδει πλήρη γνώσιν τοῦ μερικοῦ, ἡ ὁργανικὴ σκέψις ὁδηγεῖ πρὸς ἀτελεῖ γνώσιν τοῦ ὅλου. Τῇ ἀληθείᾳ, τὸ ζήτημα δὲν εἶνε ποίαν ἐκ τῶν δύο μεθόδων θὰ ἐκλέξωμεν· καὶ αἱ δύο εἶνε ἀναγκαῖοι παράγοντες ἐν τῇ δυναμικῇ προόδῳ τῆς γνώσεως· ὅσα δὲ εἴπομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀφορῶσι τὴν μίαν μόνον ἐκ τῶν φάσεων τούτων.

Ὅχι μόνον ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ εἰδικοί κλάδοι τῶν γνώσεων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας, ἐπιτυγχάνουσι τὴν βεβαιότητα διὰ τοῦ περιορισμοῦ. Ἐκαστος ἐξ αὐτῶν μᾶς ἀποκαλύπτει μίαν θέαν τῆς πραγματικότητος ἀπὸ εἰδικῆς ἀπόψεως καὶ μᾶς ἀποκλείει κάθε τι ποὺ δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην. Τοιαύτη συγκέντρωσις εἶνε ἀπαραίτητος διὰ τὴν πρόοδον, ἀλλὰ, εἰν δὲν

ὑποστῆ ὅπωςδήποτε διώρθωσίν τινα, φέρει πρὸς τὴν τῶν φάσεων. Ἐφ' ὅσον δὲν ἐξετάζομεν διαφόρους ἀπόψεις, τὰ συμπεράσματα τῆς ἰδικῆς μας μεθόδου ἴστανται μόνον τῶν, κατέχουσι τὸν νοῦν, φαίνονται βέβαια. Διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐκφεύγομεν ἀπὸ τὸν πνευματικὸν τοπιζισμόν· ἡ φιλοσοφία σημαίνει καθαρὸν ἀέρα καὶ εὐρὺν ὄριζοντα, εἶνε ἢ θεὰ τῆς ἀπειρίας ποικιλίας τῶν ἀπόψεων (ἢ ἀπειρία τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν Σπινόζα) καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν οἰασδήποτε ἐξ αὐτῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, αἱ τελευταῖαι ἀπόπειραι νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἀντιστρατεύονται πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἢ ὅποια εἶνε: νὰ ἀσκήσῃ κριτικὴν ἐπὶ οἰασδήποτε μεθόδου, ἐπιστημονικῆς ἢ ἄλλης. Οὔτε ἀφ' ἑτέρου θὰ ἦτο ὀρθὸν ἢ φιλοσοφία νὰ προβάλλῃ μίαν νέαν ἰδικὴν τῆς μεθόδου· τὸ τοιοῦτον θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γεννήσῃ νέον πρόβλημα ἀντὶ νὰ λύσῃ τὸ παλαιόν. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποτελεῖ νέον εἰδικὸν κλάδον γνώσεων: εἶνε ἡ ἀμοιβαία ἐπενέργεια καὶ ἡ ἀμοιβαία κριτικὴ ὄλων τῶν μεθόδων καὶ ὄλων τῶν εἰδικῶν ἀπόψεων.

Ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σκέψει ἡ ἀκρίβεια ἀποκλείεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς: Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια εἶνε ἀπόρροια τῆς ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας· φιλοσοφία δὲ εἶνε ἡ ἀντικειμενικὴ συζήτησις τῶν μεθόδων καὶ κριτηρίων. Πιθανὸν νὰ εἶνε ἀδύνατον εἰς τὸν νοῦν νὰ λειτουργήσῃ ἄνευ μεθόδου τινός, ἢ κανόνος τῆς λειτουργίας· πάντως ὅμως ἡ φιλοσοφία δὲν διατελεῖ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ τί πράττει· ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν εἰδικῶν κλάδων γνώσεως εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀποτελεῖ ἀλλαγὴν ἀπὸ τὴν ἐνσυνείδητον πρὸς τὴν αὐτο-συνείδητον σκέψιν. Φιλοσοφία εἶνε ἡ κριτικὴ τῶν κριτηρίων διὰ τῆς ἀμοιβαίας συγκρίσεως τῶν κριτηρίων καὶ συσχετίσεως αὐτῶν πρὸς τὸ σύνολον τῆς πείρας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ φιλοσοφία δὲν εἶνε διάφορος τῆς συνήθους σκέψεως. Ὅλη ἢ συνήθης σκέψις εἶνε μεταφυσικὴ καίτοι ἀσυνειδήτως τοιαύτη· ὄχι μόνον κρίνει τὰ δεδομένα ἀλλὰ κρίνει καὶ τὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτῶνται τὰ δεδομένα. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἡ προσφυγὴ εἰς τὸν κοινὸν νοῦν εἶνε πολῦτιμος· ὁ κοινὸς νοῦς, ὅταν δὲν εἶνε μόνον κοινὸς ἀλλ' εἶνε καὶ ἐξ ἴσου λογικός, ἀποκρούει τὴν στενότητα τῆς μεθοδολογίας καὶ ἀσκεῖ τὴν κριτικὴν ἐπὶ τῶν πορισμάτων μιᾶς εἰδικῆς ἀπόψεως ἐξετάζων αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας ἐν τῷ συνόλω

αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία εἶνε φυσικὴ σκέψις, εἶνε ἐπιστροφή πρὸς τὴν
συνήθη διάνοησιν ἀλλ' ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου· ἡ μεταφυσικὴ κατεύ-
θυνσις δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀπορρίψωμεν τὰ μεθοδολογικὰ συμπε-
ράσματα ἀλλ' εἰς τὸ νὰ συσχετίσωμεν αὐτὰ πρὸς τὸν συγκεκριμένον
πλοῦτον τῆς πείρας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ